

MARCIN BARANOWSKI

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

„Gotowi do zemsty...” – projekt sformowania polskiego „wolnego korpusu” w okresie kampanii francuskiej 1814 roku

ABSTRACT

During the campaign of 1814 the French army was supported by the „free corps”, a unit that carried out irregular operations. A proposal to form a similar unit to supplement the Polish army was presented to the chief of staff of the Great Army by Stanisław Żarski, the chef de battalion from the Duchy of Warsaw’s army. The Polish „free corps” was to include soldiers of Polish descent that were currently held in prisoner of war camps in France. The details of Żarski’s proposal combined elements characteristic of both the Polish and French military.

W marcu 1814 r. kampania francuska wchodziła w swoją finalną fazę. Napoleon na czele skromnych, kilkudziesięciotysięcznych sił zmagał się z inwazją wojsk koalicji dysponujących przytłaczającą przewagą liczebną i materiałową. W walce tej Francuzów wspierały ostatnie oddziały złożone z najwierniejszych sprzymierzeńców – Włochów, Szwajcarów, Irlandczyków, a także Polaków.

Po klęsce lipskiej razem ze szczątkami Wielkiej Armii za Ren wycofało się około 6,5 tys. żołnierzy polskich, służących do tej pory w szeregach Gwardii Cesarskiej oraz korpusach sformowanych z armii Księstwa Warszawskiego (VIII i IV Kawalerii). Część oddziałów Gwardii powróciła do działań już w grudniu 1813 r., podczas gdy jednostki Wojska Polskiego przechodziły reorganizację w Sedanie. Jej efektem było wystawienie na przełomie zimy i wiosny 1814 r. 3 polskich pułków kawalerii, 5 kompanii artylerii (4 pieszych i 1 konnej), kompanii saperów, oficerskiej Gwardii Honorowej, ośrodka zapasowego oraz regimentu piechoty (Pułku Nadwiślańskiego).

Ta wyraźna dysproporcja na korzyść jazdy i broni technicznych wynikała z ogromnych strat poniesionych przez polskich piechurów w ostatnim etapie „bitwy narodów”.

Wśród ocalałych żołnierzy znad Wisły co czwarty był oficerem bądź urzędnikiem wojskowym. W grupie tej połowę stanowili odesłani do Gwardii Honorowej jako niezdolni do czynnej służby lub pozostający bez przydziału¹. Wobec licznej kadry, którą dysponowano, poważny problem stanowił niedobór szeregowych żołnierzy. Tę lukę trudno było wypełnić z powodu oddalenia od ziem polskich. Obok kłopotów związanych z opieszałością działań francuskiej administracji wojskowej i cywilnej² to właśnie niemożność uzupełnienia szeregów pozostawała głównym czynnikiem ograniczającym proces odtwarzania jednostek polskich.

Z problemem tym mierzono się już wcześniej w okresie legionowym oraz bezpośrednio przed powstaniem Księstwa Warszawskiego. Polskie formacje wojskowe uzupełniano wówczas jeńcami z armii koalicyjnych, którzy pochodzili z ziem przedrozbiorowej Rzeczypospolitej. W epoce napoleońskiej rozwiązanie to nie było niczym niezwykłym. Jeńcami różnych nacji (także Polakami) chętnie zasilali swoje szeregi Brytyjczycy³. W sposób szczególny wziętych do niewoli żołnierzy polskich traktowali Rosjanie w 1812 r. Polacy byli wówczas oddzielani od innych jeńców, a następnie wcielani do jednostek rosyjskich stojących na liniach kaukaskiej i syberyjskiej⁴. Wynikało to z lekceważenia praw Polaków, „których traktowano jak buntowniczych poddanych, a nie zasługujących na szacunek przeciwników wojennych”⁵. Siłą zmuszano ich nie tylko do służby wojskowej, ale także („dopingując” np. biciem pałkami) do składania przysięgi wiernopoddańczej. Władzom rosyjskim jednak nie przeszkadzało, że obywatele Księstwa Warszawskiego nie byli poddanymi cara⁶.

¹ Wyliczenia własne na podstawie wielu materiałów wykorzystanych w przygotowywanej do wydania pracy „Polacy w kampaniach 1813 i 1814 roku”.

² Opieszałość skutkowałą opóźnieniami w wypłacie żołdu Polakom, problemami z żywnością, a także długim oczekiwaniem na nowe umundurowanie, oporządzenie i uzbrojenie.

³ Stanisław Kirkor, *Polacy w niewoli angielskiej w latach 1803–1814* (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1981), 50–51, 163–166; John Fortescue, *History of the British Army*, t. 5, 1803–1807 (London: Macmillan And Co., 1910), 177; Charles Oman, *Armia Wellingtona 1809–1814*, tłum. Katarzyna Mróz-Mazur (Oświęcim: Napoleon V, 2012), 164–185.

⁴ Régis Baty, „Les prisonniers oubliés de la campagne de Russie”, *Revue Historique des Armées* nr 267 (2012): 53.

⁵ Виталий Бессонов і Борирс Миловидов, „Военнопленные Поляки 1812–1814”, w *Эпоха 1812 года. Исследования. Источники. Историография*, red. Виктор Безотосный і Александр Смирнов, t. 7 (Москва: Государственный Исторический музей, 2008), 182.

⁶ Andrzej Nieuważny, „Polscy jeńcy w Rosji 1812–1815. Stan badań”, w *Apogeum polskich nadziei. 200-lecie kampanii rosyjskiej 1812 roku*, red. Marcin Ochman і Mariusz Skotnicki

Inny sposób postępowania Rosjan z jeńcami różnych narodowości stanowiły próby sformowania legionów do walki z Francuzami. Z wziętych do niewoli Hiszpanów i Portugalczków organizowano w 1812 r. legion hiszpański, w Orle tworzono legion francusko-włosko-holenderski, a w Witebsku – niemiecki. Po kapitulacji napoleońskiego garnizonu w Gdańsku sondowano także możliwość utworzenia legionu polskiego⁷. Żaden z tych projektów nie został sfinalizowany, ale liczył się tu głównie efekt polityczny, nie militarny.

Podczas gdy przymusowemu wcielaniu polskich jeńców do obcych szeregów towarzyszyły dramatyczne sceny, wstępowanie pod sztandary narodowe wyglądało zupełnie inaczej. Obok szeroko rozumianych pobudek patriotycznych niemałe znaczenie mogła mieć chęć poprawy jenieckiego losu. Z tego powodu Napoleon wielokrotnie zwracał uwagę, żeby do jednostek polskich wcielać wyłącznie jeńców tej narodowości⁸.

Opuszczenie Księstwa Warszawskiego przez Wojsko Polskie wiosną 1813 r. oznaczało koniec regularnego poboru i powrót do uzupełniania szeregów wziętymi do niewoli żołnierzami polskiego pochodzenia. Już zwycięstwo Napoleona w bitwie pod Dreznem (26–27 sierpnia 1813 r.) dostarczyło kilkunastu tysięcy jeńców austriackich. Wśród nich znajdowało się około 1,5 tys. Polaków⁹. Z tej grupy wybrano 800, których od razu ubrano w mundur Wojska Polskiego¹⁰: „taka zaś była różnica brata rodaka, po zrzuceniu kubraku austriackiego, jaka jest liszki po przetworzeniu się na ślicznego

(Warszawa: Muzeum Wojska Polskiego, 2012), 134, 136–137; Бессонов, „Законодательная база и политика государства по отношению к военнопленным в России в 1812–1814”, w *Эпоха 1812*, t. 4 (Moskwa: Государственный Исторический музей, 2005) 57, 62; Светлана Мулина і Анна Крих, *Поляки в Западной Сибири. Последняя XVIII – первая треть XIX веков. Биографический словарь* (Омск: Полиграфический центр КАН, 2013), 9; Adam Miodowski, „Status jeńców polskich w niewoli rosyjskiej w kontekście postanowień Kongresu Wiedeńskiego”, w *Klasyczna i romantyczna: nowa postać Europy po kongresie wiedeńskim*, red. Magdalena Winograd (Białystok: Alter Studio, 2018), 13, 16, 19.

⁷ Миловидов, „История орловских легионов из военнопленных. 1812–1814 гг.”, w *Эпоха 1812*, t. 6 (Moskwa: Государственный Исторический музей, 2007), 186–187, 191; Бессонов, „Законодательная база”, 58–59; Nieuważny, „Przeciw Napoleonowi? Rosyjski projekt utworzenia Legionu Polskiego w 1813 roku”, w *W kraju i na wychodźstwie. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Sławomirowi Kalembe w sześćdziesięciopięciolate urodzin*, red. Zbigniew Karpus et al. (Toruń–Olsztyn: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 2001), 719–720.

⁸ Np. Napoléon Bonaparte, *Correspondance Générale*, t. 14, Leipzig. Juillet 1813 – décembre 1813, red. François Houdecek (Paris: Fayard, 2017), nr 36122.

⁹ Jan Pachonński, *General Franciszek Paszkowski 1778–1856* (Warszawa: Wyd. MON, 1982), 185–187.

¹⁰ Archives Nationales, Pierrefitte-sur-Seine, AF IV 1650 B, Affaires de Pologne 1812–1813, Jean Chevillard do Hugo Mareta, Żytawa [Zittau], 31 VIII 1813 r., b.p.; Otto d’Odeleben, *Relation circontanciée de la campagne 1813, en Saxe*, tłum. Aubert de Vitry, t. 2 (Paris: Plancher, Delaunay, 1817), 191.

motyla” – wspominał Antoni Ostrowski¹¹. Jeńcami zasilono wówczas cztery najsłabsze liczebnie pułki polskiej piechoty¹². Podobne działania kontynuowano podczas kampanii 1814 r. Do Pułku Nadwiślańskiego skierowano w lutym ok. 300 kolejnych jeńców¹³. Kilku polskich oficerów zostało ponadto wysłanych do zakładów jenieckich na terenie Francji, gdzie mieli prowadzić rekrutację wśród rodaków. Wszystkich zamierzano przeznaczyć do uzupełnienia polskich jednostek regularnych.

*

Ostatniego dnia lutego 1814 r. interesujący projekt innego wykorzystania jeńców polskiego pochodzenia przedstawił Stanisław Żarski herbu Starożyński – blisko czterdziestoletni szef batalionu (podpułkownik), który służbę wojskową rozpoczął jako podoficer w szeregach Legii Naddunajskiej¹⁴. Po kolejnych awansach uzyskał stopień porucznika, w czym niewątpliwie pomogła mu znajomość języków obcych (francuski, niemiecki, włoski i łacina). W armii Księstwa Warszawskiego służył od stycznia 1807 r., robiąc szybką karierę – w ciągu zaledwie trzech lat otrzymał stopień podpułkownika i krzyż *Virtuti Militari*. Do 1811 r. przeszedł przez kilka pułków piechoty (9, 10, 2) oraz Korpus Inwalidów i Weteranów. Podczas kampanii rosyjskiej został odznaczony krzyżem kawalerskim Legii Honorowej¹⁵. Jego ostatnim przydziałem liniowym był 4 Pułk Piechoty (od stycznia 1813 r.)¹⁶. W wyniku reorganizacji przeprowadzonej po bitwie pod Lipskiem Żarski trafił do oficerskiej Gwardii Honorowej¹⁷.

¹¹ Antoni Ostrowski, *Żywot Tomasza Ostrowskiego, ministra Rzeczypospolitej później Prezesa Senatu Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego oraz rys wypadków krajowych od 1763 do 1817*, t. 2 (Paryż: Juliusz Marylski, 1840), 359.

¹² Adam Skalkowski, wyd., *Korespondencja księcia Józefa Poniatowskiego z Francją*, t. 5 (Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 1929), nr 981.

¹³ Service Historique de la Défense w Vincennes (dalej: SHD), GR 2 C 180, Grande Armée. Correspondance 24–28 février 1814, Jan H. Dąbrowski do Henriego Clarke’a, Senlis, 24 II 1814 r., b.p.

¹⁴ SHD, GR XI 6, Troupes alliées. Légion de la Vistule (dalej: GR XI 6), Projet, b.p.

¹⁵ Stanisław Łoza, *Legja Honorowa w Polsce 1803–1923* (Zamość: Zygmunta Pomarański i Spółka, 1923), 86.

¹⁶ Pachonński, *Oficerowie Legionów Polskich 1796–1807*, t. 2, *Słownik biograficzny oficerów Legionów Polskich 1796–1807* (Kraków: Fundacja Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego, Księgarnia Akademicka, 1998–2003), 361; Bronisław Gembarzewski, *Wojско Polskie. Księstwo Warszawskie 1807–1814* (Oświęcim: Napoleon V, 2015 [reprint wyd. z 1912]), 62, 69, 82, 84; *Kronika Emigracji Polskiej*, t. 7 (Paryż: Maulde i Renou, 1838), 385–386.

¹⁷ Miało to miejsce wcześniej, niż podaje Pachonński (17 III 1814 r.), ponieważ już w lutym Żarski podpisywał się jako *Chef de Bon dans la garde d'honneur Polonoise*. Zob. SHD, GR XI 6, Stanisław Żarski do Alexandre’a Berthiera, Clermont, 28 II 1814 r., b.p.

Ambitnemu oficerowi nie odpowiadała bezczynność, „krzywdował sobie, że jest 5 lat bez awansu”¹⁸. Szansę na powrót do aktywnej służby upatrywał w memoriale, który wysłał do szefa sztabu Wielkiej Armii – marszałka Louis-Alexandre’a Berthiera. Osobiste korzyści nie były zapewne głównym motorem działań szefa batalionu. Jako „wartościowy oficer” (opinia dowódcy 1 Pułku Szwoleżerów–Lansjerów Gwardii Cesarskiej – gen. dyw. Wincentego Krasińskiego) naturalną kolejną rzeczą szukał powrotu do linii¹⁹. Sam twierdził, że kierowało nim przekonanie o tym, że „kto kocha swoją Ojczyznę, ten gotów jest do zemsty na nieprzyjacielu [...], kto jest człowiekiem honoru, ten musi być wdzięczny Jej Wskrzesicielowi” [Napoleonowi – M. B.]²⁰. Plan Żarskiego opierał się na sformowaniu z jeńców wojennych polskiego pochodzenia tzw. „wolnego korpusu” – batalionu piechoty przeznaczonego do prowadzenia „małej wojny”, a więc akcji pozostających na pograniczu działań regularnych i nieregularnych²¹.

Pomysł ten wpisywał się w linię przyjętą przez władze Cesarstwa – na przełomie lat 1813 i 1814 Napoleon zdecydował o sformowaniu w departamentach zagrożonych inwazją jednostek Gwardii Narodowej, wolnych korpusów oraz oddziałów partyzanckich²². Zamierzenia te udało się zrealizować jedynie częściowo. Na przeszkodzie stanęły szybkie postępy wojsk koalicyjnych oraz nikły zapas Francuzów. Ten ostatni początkowo skutecznie studziło zmęczenie długotrwałą wojną i dyplomatyczne wybiegi stosowane przez koalicjantów. Deklarowali oni, że nie walczą z narodem francuskim, lecz jedynie z Napoleonem, a jego rychły upadek zapewni Francuzom upragnione zakończenie walk. Szybko okazało się jednak, że zamiast pokoju wojska koalicyjne przyniosły do Francji „akty barbarzyństwa, morderstwa, podpalenia, rabunki”²³. Na ziemiach od lat nienawiedzanych przez wojnę wstrząs wywołało zachowanie żołnierzy koalicji, przede wszystkim Prusaków i Rosjan. Pałając chęcią zemsty za porażki w poprzednich kampaniach, dokonywali brutalnych grabieży,

¹⁸ Pachoński, *Oficerowie*, 2:361.

¹⁹ SHD, GR XI 6, Wincenty Krasiński do Alexandre’a Berthiera, Soissons, 12 III 1814 r., b.p.

²⁰ „Qui aime sa Patrie, doit éprouver de la vengeance contre l’ennemi [...] qui est homme d’honneur doit avoir de la reconnaissance au Restaurateur de sa Patrie”; zob. *ibid.*, Stanisław Żarski do Alexandre’a Berthiera, Clermont, 28 II 1814 r., b.p.

²¹ „Małej wojny” nie należy mylić z działaniami partyzanckimi. Zresztą w dekretach cesarskich z początku 1814 r. wyraźnie odróżniono wolne korpusy od oddziałów partyzanckich, o czym niżej.

²² Oddziały te, wspólnie z Gwardią Narodową (broniącą miast), teoretycznie miały tworzyć cały system dysponujący dobrym rozpoznaniem i gwarantujący szybki przepływ informacji. Zob. Jean Thiébaud i Gérard Tissot-Robbe, *Les Corps Francs de 1814 et 1815. La double agonie de l’Empire. Les combattants de l’impossible* (Paris: Éditions SPM, 2011), 19–21.

²³ *Ibid.*, 27.

sadystycznie upokarzali mężczyzn i dopuszczali się gwałtów na kobietach. W tej sytuacji nastroje mieszkańców wschodniej Francji musiały ulec zmianie. U części z nich instynkt samozachowawczy i pragnienie wzięcia rewanzu na nieprzyjaciela wzięły górę nad strachem i niechęcią do ponoszenia kolejnych ciężarów wojennych²⁴.

W skład wolnych korpusów mieli wejść byli wojskowi, a także żołnierze oderwani od swoich macierzystych jednostek. Przewidywano, że zostaną skierowani do działań rozpoznawczych i nękających²⁵. Wobec postępów przeciwnika i skuteczności działań jego kawalerii lekkiej wolne korpusy mogły stanowić również oparcie dla obsadzających miasta niedoświadczonych oddziałów Gwardii Narodowej²⁶.

Impuls dany przez władze Cesarstwa na początku stycznia 1814 r. pozwolił na rozpoczęcie formowania wolnych korpusów²⁷. Nowe oddziały tworzone były jeszcze pod koniec lutego oraz w marcu²⁸. Propozycja Żarskiego została przedstawiona w tym samym czasie. Odwoływała się do rozwiązania, które w okresie napoleońskim skutecznie stosowali koalicjanci

²⁴ Świadectwem zmiany nastrojów społecznych na wschodzie Francji była proklamacja feldmarszałka Gebharda von Blüchera (dowódcy jednej z armii koalicyjnych), w której wzywał władze cywilne, wojskowe i mieszkańców do wydania broni (palnej, białej, prochu, kul ołowianych i śrutu), strasząc sądem wojennym i zsyłką na Syberię. Napoleon odpowiedział na nią dekretem, w którym zachęcał ludność do walki, grożąc, że za każdego skazanego na śmierć obywatela francuskiego weźmie odwet na jeńcu z wojsk koalicji; zob. Thiébaud i Tissot-Robbe, *Les Corps Francs*, 28–29; Décret Impérial contenant des dispositions de défense et de représailles contre l'ennemi, 5 III 1814 (Bulletin des Lois de l'Empire Français 1814, t. 20, 127). Nastroje Francuzów oraz zachowanie żołnierzy koalicji wnikliwie przedstawił przed laty Henry Houssaye. Autor korzystał z raportów administracji cywilnej na temat sytuacji na prowincji; zob. Henry Houssaye, *Kampania 1814. Od inwazji do abdykacji Napoleona*, tłum. Dominik Jednorowski (Oświęcim: Napoleon V, 2014), 11–45. Interesujący materiał dotyczący nastrojów społecznych zawierają wydane drukiem raporty francuskiej tajnej policji, które otrzymywał cesarz; zob. Nicole Gotteri, *La Police secrète du Premier Empire*, t. 7, *Bulletins quotidiens adressés par Savary à l'Empereur de juillet 1813 à mars 1814* (Paris: Honoré Champion Éditeur, 2004).

²⁵ Thiébaud i Tissot-Robbe, *Les Corps Francs*, 18–21.

²⁶ Na tę kwestię zwrócił uwagę Żarski w swoim memoriale. Proponowany przez niego polski wolny korpus „mógłby zostać wykorzystany przeciwko jednostkom lotnym [nieprzyjaciela – M.B.] by dać przykład i natchnąć odwagą Gwardie Miejskie” [tłum. M.B.]; oryg. „purement être employés contre les partisans pour inspirer et relever le Courage des Gardes Urbaines Nationales”; zob. SHD, GR XI 6, Projet.

²⁷ SHD, GR 2 C 169, Grande Armée. Correspondance 1–5 janvier 1814, Instruction Adressée, par le Ministre de la guerre, aux Généraux chargés d'organiser la Levée en masse dans les Départemens désignés par le Décret du 4 Janvier 1814, b.p.

²⁸ Thiébaud i Tissot-Robbe, *Les Corps Francs*, 21–22, 25.

(np. Austriacy w 1809, Rosjanie w 1812 czy Niemcy w 1813 r.)²⁹. Miało ono swoją długą tradycję i we Francji³⁰.

*

Formacje lekkie wykorzystywano w działaniach wojennych od stuleci. Pierwsza połowa XVIII w. przyniosła znaczący rozwój myśli teoretycznej dotyczącej prowadzenia „małej wojny”, rozumianej jako działania mające na celu rozpoznanie zamiarów przeciwnika oraz doprowadzenie do jego wyczerpania. Drugi element realizowano m.in. przez niepokojenie straży i tyłów nieprzyjaciela czy atakowanie jego konwojów z zaopatrzeniem. Prowadzenie „małej wojny” miało odebrać przeciwnikowi swobodę działania i uniemożliwić mu odpoczynek³¹.

W połowie XVIII w. sławę zyskało kilku francuskich dowódców jednostek lekkich. Część z nich zdobywała doświadczenie pod komendą ks. Maurycego Saskiego³². Jednym z pierwszych oficerów francuskich, który opublikował swoje przemyślenia na temat „małej wojny”, był Armand-François de La Croix³³. Wbrew rozbudowanemu tytułowi jego praca charakteryzowała się jednak daleko posuniętą zwięzłością. W tej sytuacji znacznie większy wpływ wywarł inny tekst – *La Petite guerre*³⁴ autorstwa Thomasa Le Roy de Grandmaisona, uczestnika wojny o sukcesję austriacką, wojny

²⁹ Oficer francuskich kirasjerów zanotował: „dans notre dernière campagne d’Allemagne, à l’imitation des Espagnoles et des Russes, les Allemands avaient organisé des corps francs qui battaient le pays, interceptaient les communications [...]. Il y avait surtout un chef de partisans, le général Thielmann, qui entendait bien ce genre de guerre. Il était à la tête de 6,000 à 8,000 hommes et a fait beaucoup de tort à l’armée française”; zob. Auguste Thirion, *Souvenirs militaires*, oprac. Christophe Bourachot (Paris: La Librairie de Deux Empires, 1998), 145.

³⁰ W tekście koncentruję się na teoretykach francuskich, nie oznacza to jednak, że w niemieckim kręgu językowym kwestie „małej wojny” nie były rozważane. Do najważniejszych oficerów zajmujących się tą problematyką należeli Georg Heinrich von Berenhorst (służył w armii pruskiej) oraz Georg Wilhelm von Valentini (służył w armiach: pruskiej, austriackiej i rosyjskiej). Część prac opublikowali kilka lat przed koronacją Napoleona. Podstawowe informacje na temat ich poglądów zob. Jacek Jędrzyński, „Mała wojna» w pruskiej myśli wojskowej 1815–1848”, *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Oficerskiej Wojsk Lądowych* nr 3 (173) (2014): 41–42, <http://dx.doi.org/10.5604/17318157.1143776>.

³¹ Étienne Bardin, *Dictionnaire de l’Armée de Terre ou recherches historiques sur l’art et les usages militaires des anciens et des modernes*, t. 14 (Paris: J. Corréard, 1850), 4389–4390.

³² Maurice de Saxe, *Mes rêveries*, t. 1 (Amsterdam – Leipzig: Arkstée et Merkus, 1757). Działań związanych z „małą wojną” dotyczy rozdział IX zatytułowany „Des partis, ou détachemens de cavalerie”.

³³ Armand François de La Croix, *Traite de la petite guerre pour les compagnies franches dans lequel on voit leur utilité, la différence de leur service d’avec celui des autres corps, la manière la plus avantageuse de les conduire, de les équiper, de les commander et de les discipliner, les ruses de guerre qui leur sont propres* (Paris: Antoine Boudet, 1752).

³⁴ Thomas Auguste Le Roy de Grandmaison, *La Petite guerre, ou Traité du service des troupes légères en campagne* (b.m.w.: b.w., 1756).

siedmioletniej i walk na Korsyce w 1768 r. Na kilkuset stronach autor, posiłkując się licznymi przykładami (w tym przeżyciami własnymi), szczegółowo przeanalizował sposób wykorzystania jednostek lekkich, zarówno pieszych, jak i konnych. Praca zyskała uznanie, mimo że wyszła drukiem, kiedy Grandmaison dopiero przekroczył półmetek swojej kariery wojskowej, wciąż pozostając czynnym, choć już niemłodym (41 lat) oficerem³⁵.

Sandrine Picaud-Monnerat, francuska badaczka i autorka licznych prac dotyczących „małej wojny” w XVIII i XIX w., stwierdziła, że „Grandmaison był pierwszym, który usystematyzował różne elementy «małej wojny»; metodycznie analizując sposób zajmowania stanowisk, ich obronę, przygotowanie zasadzki, przechwytywanie furazerów itd.” [tłum. M. B.]³⁶. W 1808 r. wyszedł drukiem polski przekład pracy Grandmaisona, przygotowany przez ówczesnego dowódcę 6 Pułku Ułanów Księstwa Warszawskiego – płk. Dominika Dziewanowskiego, który dzieło opatrzył własnym wprowadzeniem³⁷. Niewątpliwie ułatwiło to przyswojenie idei „małej wojny” wśród polskich oficerów (choć nie był to pierwszy traktat na ten temat po polsku)³⁸.

Według Jeana Tularda to właśnie idee Grandmaisona oraz doświadczenia wojny na Półwyspie Iberyjskim (1808–1814) legły u podstaw decyzji o powołaniu we Francji wolnych korpusów³⁹. Niezależnie od tego, co ostatecznie zainspirowało Żarskiego, jego projekt zwracał uwagę kilkoma oryginalnymi rozwiązaniami, wynikającymi z doskonałej znajomości realiów wojennych. Na początek Polak proponował wybranie przez dowódcę polskiej Gwardii Honorowej 25 oficerów, którzy staliby się kadrą dla sześciokompanijnego batalionu piechoty⁴⁰. Następnie grupa pod dowództwem Żarskiego

³⁵ Sandrine Picaud, „Thomas-Auguste Le Roy de Grandmaison (1715–1801). Un officier au service de la petite guerre”, Institut de Stratégie Comparée, dostęp luty 25, 2017, http://www.institut-strategie.fr/RIHM_81_PICAUD.html#Note14. Druk: *Revue Internationale d'Historie Militaire*, nr 81 (2001): 101–114.

³⁶ Oryg.: „Grandmaison était le premier auteur à systématiser les différents parties de la petite guerre; analysant méthodiquement la façon de prendre un poste, de le défendre, de dresser une embuscade, d'enlever des fourrageurs, etc.”; zob. *ibid.*

³⁷ *Mała Wojna czyli opis służby lekich pułków w czasie wojny przez p. kapitana de Grandmaison, za zleceniem W.P. Podpułkownika Jazdy ochotników Flandryi a przez W. Pułkownika Dziewanowskiego na polski język przetłomaczona*, cz. 1–2 (Poznań: Drukarnia Dekiera i Kompanii, 1808).

³⁸ Na przykład już w okresie konfederacji barskiej po polsku wydano tłumaczenie pracy Mihály'a Lajosa Jeney'a (znanego też jako Louis Michel de Jeney), węgierskiego oficera, który służył kolejno w armii austriackiej, francuskiej, pruskiej i znów austriackiej. Pierwsza edycja francuska pochodzi z 1759 r.; zob. Mihály Jeney, *Partyzant, Czyli Sztuka prowadzenia pomyślnie Woyny Podjazdowej, Według zwyczaju wieku terażniejszego* (Supraśl: Drukarnia Bazylianów, 1770).

³⁹ Jean Tulard, „Préface”, w Thiébaud i Tissot-Robbe, *Les Corps Francs*, 5.

⁴⁰ Każdą kompanię miało tworzyć 170 wojskowych, w tym 4 oficerów.

miała odwiedzić zakłady dla jeńców wojennych we Francji „pour y recruter 1000 bons Polonois”. Autor projektu podkreślał oczywiste korzyści takiego rozwiązania – chciał, żeby do oddziału trafili ludzie z doświadczeniem wojskowym, znający specyfikę służby i obsługę broni. Pozwoliłoby to na skrócenie czasu potrzebnego do osiągnięcia gotowości bojowej.

Żarski dokonał też wyliczenia najważniejszych elementów uzbrojenia i umundurowania niezbędnych żołnierzom wolnego korpusu. Prosił o dostarczenie z arsenałów i magazynów wojskowych tysiąca sztuk: karabinów, ładownic⁴¹, lejbików, spodni i furażerek. Wymarsz planował już na 1 kwietnia, co oznaczało, że batalion miałby zostać sformowany szybko – w niespełna miesiąc. Żarski świadomie zrezygnował z wierzchniego okrycia – płaszczy, fraków mundurowych i czak/czapek⁴². Prawdopodobnie pod uwagę wziął nie tylko wiosenną aurę (o czym sam wspomniał), ale także wynikające z ogólnej sytuacji militarnej kłopoty z zaopatrzeniem w mundury i broń. Uważał, że brak pewnych elementów umundurowania może mieć nawet korzystny wpływ na stan fizyczny żołnierzy, pozwalając im maszerować bez zbędnego obciążenia.

Istotny problem stanowiło dostarczenie żołnierzom obuwia i bielizny. Żarski musiał zdawać sobie sprawę z tempa realizacji zamówień wojskowych oraz nagminnych nadużyć. W związku z tym zaproponował, że zwróci się bezpośrednio do przedstawicieli władz cywilnych na terenie działań wolnego korpusu z prośbą o dostarczenie brakujących elementów umundurowania. Na podstawie memoriału można odnieść wrażenie, że traktował to jako swego rodzaju wynagrodzenie za uchronienie danego miasta czy obszaru przed działaniami nieprzyjaciela. Zakładał, że jego żołnierze otrzymają bieliznę i trzewiki za darmo bądź w zamian za asygnaty rządowe.

Oprócz kwestii zaopatrzenia prawdziwą bolączką w okresie napoleońskim stanowiła sprawa regularnej wypłaty żołdu. Z problemem zaległości zmagala się zarówno armia francuska, jak i Wojsko Polskie⁴³. Trudno się więc dziwić, że Żarski podkreślał konieczność zabezpieczenia co najmniej trzymiesięcznego żołdu dla podoficerów i żołnierzy wolnego korpusu. Tym bardziej, że specyfika działań (wykorzystywanie detaszowanych pododdziałów, walka w szyku luźnym) wymagała dodatkowych argumentów

⁴¹ W przypadku problemów z dostarczeniem ładownic prosił o wypłatę ekwiwalentu pieniężnego w wysokości 3 franków za sztukę (jako nagrody dla tych, którzy sami zdobędą je na nieprzyjacielu).

⁴² Oznaczenia stopni podoficerskich miały zostać umieszczone na kołnierzu (sierżanci) lub rękawach lejbika (furierzy i kaprale).

⁴³ Jean Morvan, *Le soldat impérial (1800–1814)*, t. 1 (Paris: Plon–Nourrit et Co., 1904), rozdz. 3, „La solde”.

wzmacniających karność i dyscyplinę⁴⁴. W związku z tym Polak odwołał się do czynnika, który miał korzystnie oddziaływać na morale, jednocześnie nie stanowiąc obciążenia dla francuskiego skarbu. Poprosił o zagwarantowanie, że każdy żołnierz po zakończonej zwycięstwem wojnie otrzyma 3 akry francuskie (ok. 10 ha) ziemi uprawnej w Księstwie Warszawskim oraz zwolnienie ze służby.

Pomysł nadawania weteranom ziemi nie był nowy – sięgali po niego już Rzymianie⁴⁵. W okresie bliższym omawianym wydarzeniom powrócono do niego podczas wojny o niepodległość Stanów Zjednoczonych. Specyficzna sytuacja USA pozwalała na hojne obdarowanie kombatantów ziemią, a sam proces korzystnie wpływał na rozwój osadnictwa⁴⁶. Wśród nagrodzonych znalazł się wówczas Tadeusz Kościuszko, któremu jako generałowi „przyślugiwało 500 akrów ziemi (około 250 ha)”⁴⁷. Polak otrzymał pięć parceli na terenie przyszłego stanu Ohio, które w 1802 r. sprzedał za pokaźną sumę⁴⁸.

W okresie insurekcji Kościuszko próbował zaadaptować wzorce amerykańskie w Rzeczypospolitej. Jako najwyższy naczelnik zakładał, że po zakończonej wojnie weterani otrzymają ziemię wydzieloną z dóbr narodowych⁴⁹. Dopiero jednak dziesięć dni po klęsce maciejowickiej Rada Najwyższa Narodowa uchwaliła Urządzenie względem nagród dla zasłużonych żołnierzy. Władze powstańcze liczyły na to, że perspektywa zabezpieczenia materialnego weteranów i ich rodzin pozwoli na poprawę poziomu morale armii, załamane go wzięciem Kościuszki do niewoli. Oprócz innych nagród (m.in. złotych i srebrnych pierścieni honorowych) zasłużeni obrońcy Rzeczypospolitej mieli otrzymać po pół włóki ziemi „na wieczne dziedzictwo [...] z której żadnego czynszu nikomu płacić nie będzie, ale same tylko podatki Rzplitej do gruntu przywiązane”.

⁴⁴ Rozważania na temat wpływu działań w szyku luźnym na morale i dyscyplinę zob. Charles Ardant du Picq, *Studium nad bitwą*, tłum. Józef Zajac (Oświęcim: Napoleon V, 2021 [reprint wyd. z 1927]), 74–85. Omówienie szczególnego przypadku piechoty francuskiej w okresie rewolucyjnym zob. John Lynn, *Bagnety Republiki. Motywacja i taktyka armii rewolucyjnej Francji 1791–1794*, tłum. Grzegorz Smółka (Oświęcim: Napoleon V, 2016), 287–288, 306–307.

⁴⁵ Hans Delbrück, *Antyczna sztuka wojenna*, t. 3, *Cesarstwo Rzymskie i Germanie*, tłum. Paweł Grysztar (Oświęcim: Napoleon V, 2013), 158 przyp. 99, 197–198.

⁴⁶ Izabella Rusinowa, *Geneza Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej (Unia lat 1774–1783)* (Warszawa: PWN, 1974), 286.

⁴⁷ Bartłomiej Szyndler, *Tadeusz Kościuszko 1746–1817* (Warszawa: Bellona, 1991), 96.

⁴⁸ *Ibid.*, 303.

⁴⁹ Już w pierwszych tygodniach powstania Kościuszko apelował do właścicieli ziemskich o ulżenie zasłużonym żołnierzom. Efektem było np. zwolnienie od „wszelkiej powinności” rodziny Bartosza Głowackiego przez ks. Antoniego Szujskiego i obdarowanie jej zagrodą, „w której robił”. Zob. Pachoński, *Wojciech Bartosz Głowacki. Chłopski bohater spod Raclawic i Szczekocin* (Kraków: PWN, 1987), 76, 83–84.

Połowa włóki to około 9 ha, a więc powierzchnia bardzo bliska proponowanej później przez Żarskiego. Ziemię obiecano również dzieciom żołnierzy poległych w walce z nieprzyjacielem. Na dodatkowe przywileje mogli liczyć ponadto: inwalidzi wojenni (zabudowania gospodarskie oraz „parę wołów, jednego konia, dwie krowy, dwie maciory, 12 owiec”), rekonwalescenci, którzy powrócą do szeregów i ponownie wykażą się w boju („wszystko otrzyma w dwójnasób, jak otrzymał kaleka”) oraz zasłużeni szczególnym czynem wojennym, jak zdobycie działa (zwolnienie z podatku gruntowego do końca życia) lub wzięcie do niewoli (bądź zabicie) nieprzyjacielskiego generała (dwie włóki ziemi i dożywotnie zwolnienie z podatku gruntowego). Każdy z nagrodzonych posiadałby prawo do rezygnacji z ziemi w zamian za ekwiwalent pieniężny. Taki system wyróżniania obrońców miał także zabezpieczyć kraj na wypadek kolejnego konfliktu zbrojnego („Wszyscy nadgroźdzeni [*sic!* – M.B.] własnością ziemi na dziedzictwo będą obowiązani służyć wojskowo w przypadku wojny Rzplitej”)⁵⁰.

Łatwo zauważalne podobieństwa wskazują, że Stanisław Żarski pomysł nagrodzenia żołnierzy wolnego korpusu ziemią uprawną zaczerpnął z akt wydanych przez władze powstańcze. Proponował środek, który już raz zastosowano w dramatycznej sytuacji. W tym kontekście obietnica nadań dla weteranów wydaje się przede wszystkim wypróbowanym krokiem, który miał na celu poprawę nastrojów wśród Polaków. Potwierdzeniem tej interpretacji może być krótki ustęp kończący memoriał, w którym Żarski zapewnia o przywiązaniu polskich żołnierzy do „Świętej Osoby” (*Sa Personne Sacrée*) Napoleona, mimochodem wspominając jednak o grupie nielicznych „gnuśnych” (*fainéans*).

Atrakcyjność swojego projektu Żarski wsparł dwoma racjonalnymi argumentami, które mogły przemówić do Francuzów przywiązanych do rachunku ekonomicznego. Polak zwrócił uwagę, że oficerowie przyszłego wolnego korpusu aktualnie i tak otrzymują żołd z tytułu przynależności do Gwardii Honorowej, a pozostają praktycznie poza czynną służbą. Podobnie wyglądała sytuacja z jeńcami, którzy mieli służyć jako szeregowi żołnierze. Przebywając w zakładach, znajdowali się przecież na utrzymaniu rządu francuskiego. Na tej podstawie Żarski dowodził, że sformowanie wolnego korpusu zapewni liczne korzyści, a jednocześnie nie będzie wymagało istotnych wydatków⁵¹.

⁵⁰ Szymon Askenazy i Włodzimierz Dzwonkowski, wyd., *Akty powstania Kościuszki*, t. 2, *Protokoły i dzienniki Rady Zastępczej Tymczasowej i Rady Najwyższej Narodowej*, cz. 2 (Kraków: Akademia Umiejętności, 1918), 255–259.

⁵¹ Według autora memoriału nawet ewentualny problem zbyt małej liczby jeńców chętnych do służby w wolnym korpusie można było rozwiązać z korzyścią – w ostateczności ochotnicy mogli zostać włączeni do istniejących już polskich oddziałów liniowych; zob. SHD, GR XI 6, Projekt, b.p.

Projekt autorstwa szefa batalionu Stanisława Żarskiego dowodzi chęci działania i dużej wiedzy wojskowej autora. Świadcstwo dobrego wyczućcia realiów politycznych stanowią natomiast ostatnie wersy, jakie zapisał w przywoływanym już liście do Berthiera: „Pozostaje mi prosić Jaśnie Oświeconego Księcia, ażeby mój projekt, przyjęty czy też nie, pozostał tajemnicą. Jeśli bowiem Księstwo Warszawskie będzie musiało znieść nieszczęście pozostania pod dominacją rosyjską, mogę już nigdy nie zobaczyć mojej żony ani moich dzieci” [tłum. M. B.].⁵²

Nie wiemy dokładnie, kiedy list i projekt Żarskiego trafiły do szefa sztabu Wielkiej Armii. Pierwsza dekada marca 1814 r. była czasem intensywnego pościgu wojsk napoleońskich za Armią Śląską Gebharda von Blüchera, zakończonego ciężkimi bitwami pod Craonne i Laon. Liczne obowiązki Berthiera z pewnością nie sprzyjały spokojnej analizie propozycji Żarskiego. Marszałek wybrał więc rozwiązanie najprostsze – 11 marca przekazał memoriał do oceny gen. Krasińskiemu, a więc najwyższemu rangą polskiemu oficerowi, który znajdował się w otoczeniu cesarza.

Krasiński ocenił projekt jako ciekawy. Podkreślił nawet, że wcielanie do szeregów jeńców polskiego pochodzenia mogłoby przyczynić się do zwiększenia rozmiarów dezercji wśród rekrutów z ziem polskich, służących w wojskach koalicyjnych (oceniał ich liczebność na ok. 15 tys.). Pozytywnie wypowiedział się też na temat kwalifikacji Żarskiego⁵³. Była to jednak tylko grzeczność, wstęp do spostrzeżenia, że jeńców znacznie lepiej można wykorzystać do uzupełnienia już istniejących oddziałów polskich. Krasiński wyraził troskę o Pułk Nadwiślański, po czym stwierdził, że nawet oszczędności nie uzasadniają sformowania całego oddziału „z dezertersów, jeńców wojennych i ludzi luźnych, co mogłoby skutkować osobistymi spekulacjami, kierowaniem się jedynie własnym interesem i troską o swoje dobro” [tłum. M. B.].⁵⁴

Nie sposób zdecydowanie odpowiedzieć, czy opinia Krasińskiego wynikała z jego poglądów wojskowych i konserwatywnego politycznego (niechęć do oddziałów o charakterze nie w pełni regularnym, problem nadania ziemi weteranom), czy też chodziło o kwestie osobistych ambicji generała. Kampania francuska wciąż nie została rozstrzygnięta, ale dowódca szwoleżerów

⁵² Oryg. „Il me reste à prier Votre Altesse Serenissime que mon projet accueilli ou non soit un secret; car si le Duché de Varsovie doit subir le malheur de rester sous la domination Russe, je ne pourrais revoir mon épouse ni mes enfants”; zob. *ibid.*, Stanisław Żarski do Alexandre’a Berthiera, Clermont, 28 II 1814 r., b.p.

⁵³ Żarski nie sprecyzował, skąd powinna pochodzić kadra podoficerska wolnego korpusu, natomiast Krasiński (być może słusznie) założył, że miałyby zostać przydzielona z innych polskich oddziałów.

⁵⁴ „des déserteurs, prisonniers de guerre et gens sans aveu, pourroient se livrer a des speculation personnelle, et pourroient suivant leurs propres interets ne pense qu’a leurs fortunes”; zob. SHD, GR XI 6, Wincenty Krasiński do Alexandre’a Berthiera, Soissons, 12 III 1814 r., b.p.

posiadał już w tym momencie najsilniejszą pozycję wśród polskich wojskowych.

Po uzyskaniu opinii Krasińskiego (świeżo opromienionego udziałem w zwycięskiej bitwie pod Reims) 16 marca Berthier przygotował raport dla Napoleona. Streścił w nim memoriał Żarskiego (pomiął szczegółowe kwestie dotyczące uzbrojenia i umundurowania) i najważniejsze fragmenty listu Krasińskiego (podkreślił sąd o tym, że wolny korpus otrzymałby zbyt wiele swobody, natomiast jednostka regularna, chociaż droższa, okaże się bardziej użyteczna, powtórzył też korzystną opinię o Żarskim)⁵⁵. Na tej podstawie Napoleon podjął decyzję o utrzymaniu stanu dotychczasowego i kierowaniu ochotników zaciągniętych wśród jeńców polskiego pochodzenia do Pułku Nadwiślańskiego⁵⁶.

Żarskiego najwyraźniej nie poinformowano o podjętych decyzjach. Zniecierpliwiony brakiem odpowiedzi ze sztabu i rozszluszczony pojawieniem się lotnych jednostek nieprzyjaciela „pod bramami Clermont” (gdzie kwaterowała Gwardia Honorowa) zdecydował się na przedstawienie swojego pomysłu francuskiemu ministrowi wojny. Do projektu dołączył jeszcze dodatkowe uwagi na temat uzbrojenia (wykorzystanie karabinów pozostających w szpitalach po zmarłych żołnierzach)⁵⁷ oraz umundurowania (możliwość formowania batalionu partiami, co ułatwiłoby proces). Ponadto oficer wyraził gotowość stawienia się przed ministrem i udzielenia wyjaśnień w kwestiach budzących ewentualne zastrzeżenia. Na koniec po raz kolejny poprosił o zachowanie tajemnicy⁵⁸. Tym razem na odpowiedź nie musiał czekać długo. W ciągu kilku dni Henri Clarke poinformował go o negatywnej decyzji podjętej przez Cesarza. Minister docenił jednak aktywność polskiego oficera, kończąc swój list słowami: „pozostaje mi jedynie wyrazić uznanie dla gorliwości, jaka kieruje Panem w służbie Jego Wysokości”⁵⁹. 23 marca oficjalna informacja o przeznaczeniu wszystkich jeńców „urodzonych w Księstwie Warszawskim” do służby w Pułku Nadwiślańskim została skierowana do gen. dyw. Jana H. Dąbrowskiego, któremu podlegał polski ośrodek zapasowy⁶⁰.

Ze względu na sytuację militarną we Francji wiosną 1814 r. projekt autorstwa Stanisława Żarskiego od początku miał niewielkie szanse na pełną

⁵⁵ Ibid., Raport Alexandre’a Berthiera dla Napoleona, Reims, 16 III 1814 r., b.p.

⁵⁶ Ibid., Alexander Berthier do Henri’ego Clarke’a, Reims, 16 III 1814 r., b.p.

⁵⁷ Uwagi na temat prób rozwiązania problemu strat uzbrojenia w szpitalach podczas poprzednich kampanii zob. Morvan, *Żołnierz Imperialny 1800–1814*, tłum. Marcin Baranowski, t. 1, cz. 1 (Oświęcim: Napoleon V, 2015), 178–179.

⁵⁸ SHD, GR XI 6, Stanisław Żarski do Henri’ego Clarke’a, Senlis, 21 III 1814 r., b.p.

⁵⁹ „je ne puis que rendre justice au zélé que vous anime pour le service de Sa Majesté”; zob. ibid., Henri Clarke do Stanisława Żarskiego, Paryż, III 1814 r., b.p.

⁶⁰ Ibid., Henri Clarke do Jana H. Dąbrowskiego, Paryż, 23 III 1814 r., b.p.

realizację. Trzeba jednak podkreślić inicjatywę i pomysłowość Polaka dążącego do wyrwania się z bezczynności i powrotu na linię bojową. Na uwagę zasługuje też (proponowane przez zawodowego oficera) wzbogacenie rozwiązań francuskich polskimi doświadczeniami powstańcami.

Bibliografia

Archiwalia

- Archives Nationales w Pierrefitte-sur-Seine
AF IV 1650 B, Affaires de Pologne 1812–1813
Service Historique de la Défense w Vincennes
GR 2 C 169, Grande Armée. Correspondance 1–5 janvier 1814
GR 2 C 180, Grande Armée. Correspondance 24–28 février 1814
GR XI 6, Troupes alliées, Légion de la Vistule

Akty prawne

- Décret Impérial contenant des dispositions de défense et de représailles contre l'ennemi, 5 III 1814. Bulletin des Lois de l'Empire Français. T. 20 (1814).

Źródła drukowane

- Askenazy, Szymon, i Włodzimierz Dzwonkowski, wyd. *Akty powstania Kościuszki*. T. 2, *Protokoły i dzienniki Rady Zastępczej Tymczasowej i Rady Najwyższej Narodowej*. Cz. 2. Kraków: Akademia Umiejętności, 1918.
- Bonaparte, Napoléon. *Correspondance Générale*. T. 14, *Leipzig. Juillet 1813 – décembre 1813*. Red. François Houdecek. Paris: Fayard, 2017.
- Gotteri, Nicole. *La Police secrète du Premier Empire*. T. 7, *Bulletins quotidiens adressés par Savary à l'Empereur de juillet 1813 à mars 1814*. Paris: Honoré Champion Éditeur, 2004.
- Jeney, Mihály. *Partyzant, Czyli Sztuka prowadzenia pomyślnie Woyny Podjazdowej, Według zwyczaju wieku teraźniejszego*. Supraśl: Drukarnia Bazylianów, 1770.
- Kronika Emigracyi Polskiej*, T. 7. Paryż: Maulde i Renou, 1838.
- La Croix, Armand François de. *Traite de la petite guerre pour les compagnies franches dans lequel on voit leur utilité, la différence de leur service d'avec celui des autres corps, la manière la plus avantageuse de les conduire, de les équiper, de les commander et de les discipliner, les ruses de guerre qui leur sont propres*. Paris: Antoine Boudet, 1752.
- Le Roy de Grandmaison, Thomas Auguste. *La Petite guerre, ou Traité du service des troupes légères en campagne*. B.m.w.: B.w., 1756.
- Mała Woyna czyli opis służby letkich pułków w czasie woyny przez p. kapitana de Grand-Maison, za zleceniem W.P. Podpułkownika Jazdy ochotników Flandryi a przez W. Pułkownika Dziewanowskiego na polski język przetłomaczona*. Cz. 1–2. Poznań: Drukarnia Dekiera i Kompanii, 1808.
- d'Odeleben, Otto. *Relation circontanciée de la campagne 1813, en Saxe*. Tłum. Aubert de Vitry. T. 2. Paris: Plancher, Delaunay, 1817.

- Ostrowski, Antoni. *Żywot Tomasza Ostrowskiego, ministra Rzeczypospolitej później Prezesa Senatu Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego oraz rys wypadków krajowych od 1763 do 1817*. T. 2. Paryż: Juliusz Marylski, 1840.
- Saxe, Maurice de. *Mes rêveries*. T. 1. Amsterdam – Leipzig: Arkstée et Merkus, 1757.
- Skalkowski, Adam, wyd. *Korespondencya księcia Józefa Poniatowskiego z Francją*. T. 5. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 1929.
- Thirion, Auguste. *Souvenirs militaires*. Oprac. Chrisophe Bourachot. Paris: La Librairie de Deux Empires, 1998.

Opracowania

- Ardant du Picq, Charles. *Studium nad bitwą*. Tłum. Józef Zajac. Oświęcim: Napoleon V, 2021.
- Bardin, Étienne. *Dictionnaire de l'Armée de Terre ou recherches historiques sur l'art et les usages militaires des anciens et des modernes*. T. 14. Paris: J. Corréard, 1850.
- Baty, Régis. „Les prisonniers oubliés de la campagne de Russie”. *Revue Historique des Armées* nr 267 (2012): 51–59.
- Бессонов, Виталий. „Законодательная база и политика государства по отношению к военнопленным в России в 1812–1814”. W *Эпоха 1812 года. Исследования. Источники. Историография*. Red. Виктор Безотосный і Александр Смирнов. Т. 4. Москва: Государственный Исторический музей, 2005.
- Бессонов, Виталий, і Борирс Миловидов. „Военнопленные Поляки 1812–1814”. W *Эпоха 1812 года. Исследования. Источники. Историография*. Red. Виктор Безотосный і Александр Смирнов. Т. 7. Москва: Государственный Исторический музей, 2008.
- Delbrück, Hans. *Antyczna sztuka wojenna*. T. 3, *Cesarstwo Rzymskie i Germanie*. Tłum. Paweł Grysztar. Oświęcim: Napoleon V, 2013.
- Fortescue, John. *History of the British Army*. T. 5, *1803–1807*. London: Macmillan And Co., 1910.
- Gembarzewski, Bronisław. *Wojsko Polskie. Księstwo Warszawskie 1807–1814*. Oświęcim: Napoleon V, 2015.
- Houssaye, Henry. *Kampania 1814. Od inwazji do abdykacji Napoleona*. Tłum. Dominik Jednorowski. Oświęcim: Napoleon V, 2014.
- Jędrzyak, Jacek. „«Mała wojna» w pruskiej myśli wojskowej 1815–1848”. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Oficerskiej Wojsk Łądowych* nr 3 (173) (2014): 34–54. <http://dx.doi.org/10.5604/17318157.1143776>.
- Kirkor, Stanisław. *Polacy w niewoli angielskiej w latach 1803–1814*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1981.
- Lynn, John. *Bagnety Republiki. Motywacja i taktyka armii rewolucyjnej Francji 1791–1794*. Tłum. Grzegorz Smółka. Oświęcim: Napoleon V, 2016.
- Łoza, Stanisław. *Legia Honorowa w Polsce 1803–1923*. Zamość: Zygmunt Pomarański і Spółka, 1923.
- Миловидов, Борис. „История орловских легионов из военнопленных. 1812–1814 гг.” W *Эпоха 1812 года. Исследования. Источники. Историография*. Red. Виктор Безотосный і Александр Смирнов. Т. 6. Москва: Государственный Исторический музей, 2007.

- Miodowski, Adam. „Status jeńców polskich w niewoli rosyjskiej w kontekście postanowień Kongresu Wiedeńskiego”. W *Klasyczna i romantyczna: nowa postać Europy po kongresie wiedeńskim*. Red. Magdalena Winograd, 7–26. Białystok: Alter Studio, 2018.
- Morvan, Jean. *Le soldat impérial (1800–1814)*. T. 1. Paris: Plon–Nourrit et Co., 1904.
- Morvan, Jean. *Żołnierz Imperialny 1800–1814*. Tłum. Marcin Baranowski. T. 1. Cz. 1. Oświęcim: Napoleon V, 2015.
- Мулина, Светлана, і Анна Крих. *Поляки в Западной Сибири. Последняя XVIII – первая треть XIX веков. Биографический словарь*. Омск: Полиграфический центр КАН, 2013.
- Nieuważny, Andrzej. „Przeciw Napoleonowi? Rosyjski projekt utworzenia Legionu Polskiego w 1813 roku”. W *W kraju i na wychodźstwie. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Sławomirowi Kalembce w sześćdziesięciopięciolate urodzin*. Red. Zbigniew Karpus, Jan Sobczyk, Leszek Kuk i Norbert Kasperek, 715–723. Toruń–Olsztyn: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 2001.
- Nieuważny, Andrzej. „Polscy jeńcy w Rosji 1812–1815. Stan badań”. W *Apogeum polskich nadziei. 200-lecie kampanii rosyjskiej 1812 roku*. Red. Marcin Ochman i Mariusz Skotnicki, 133–140. Warszawa: Muzeum Wojska Polskiego, 2012.
- Oman, Charles. *Armia Wellingtona 1809–1814*. Tłum. Katarzyna Mróz-Mazur. Oświęcim: Napoleon V, 2012.
- Pachoński, Jan. *Generał Franciszek Paszkowski 1778–1856*. Warszawa: Ministerstwo Obrony Narodowej, 1982.
- Pachoński, Jan. *Oficerowie Legionów Polskich 1796–1807*. T. 2, *Słownik biograficzny oficerów Legionów Polskich 1796–1807*. Kraków: Fundacja Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego, Księgarnia Akademicka, 1998–2003.
- Pachoński, Jan. *Wojciech Bartosz Głowacki. Chłopski bohater spod Raclawic i Szczekocin*. Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1987.
- Rusinowa, Izabella. *Geneza Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej (Unia lat 1774–1783)*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1974.
- Szyndler, Bartłomiej. *Tadeusz Kościuszko 1746–1817*. Warszawa: Bellona, 1991.
- Thiébaud, Jean, i Gérard Tissot-Robbe. *Les Corps Francs de 1814 et 1815. La double agonie de l'Empire. Les combattants de l'impossible*. Paris: Éditions SPM, 2011.

Internet

- Sandrine Picaud. „Thomas-Auguste Le Roy de Grandmaison (1715–1801). Un officier au service de la petite guerre”. Institut de Stratégie Comparée. Dostęp luty 25, 2017. http://www.institut-strategie.fr/RIHM_81_PICAUD.html#Note14.

STRESZCZENIE

Marcin Baranowski, „Gotowi do zemsty...” – projekt sformowania polskiego „wolnego korpusu” w okresie kampanii francuskiej 1814 roku

Podczas kampanii 1814 r. armię francuską wspierało 6,5 tys. żołnierzy polskich. Ze względu na oddalenie od ziem Księstwa Warszawskiego oddziały polskie

uzupełniano rekrutacją prowadzoną wśród jeńców polskiego pochodzenia, którzy służyli wcześniej w armiach koalicji antyfrancuskiej. Na przełomie lutego i marca szef batalionu Stanisław Żarski przedstawił marszałkowi Loiuse-Alexandre'owi Berthierowi projekt sformowania z jeńców polskich „wolnego korpusu” (*le corps franc*), który miał prowadzić działania nieregularne przeciwko wojskom koalicji. Szczegóły projektu łączyły rozwiązania francuskie (prowadzenie „małej wojny”) z doświadczeniami powstania kościuszkowskiego (nagradzanie weteranów działkami ziemi uprawnej). Projekt stanowi ciekawy przykład rozwoju polskiej myśli wojskowej.

Słowa kluczowe: kampania 1814, polska myśl wojskowa, działania nieregularne, „mała wojna”, jeńcy wojenni

SUMMARY

Marcin Baranowski, „Ready to take Revenge...” – the Project of Forming a Polish „Free Corps” during the French Campaign of 1814

During the campaign of 1814, the French army was supported by 6,500 Polish soldiers. Due to the distance from the Duchy of Warsaw, Polish troops were later supplemented by prisoners of war of Polish origin who had previously served in the armies of the anti-French coalition. At the end of February, the chef de battalion Stanisław Żarski presented Marshal Louise-Alexandre Berthier with a proposal concerning the formation of a Polish „free corps” (*le corps franc*), which was to consist of Polish prisoners whose role was to conduct irregular warfare against coalition troops. The project combined French tactics (conducting „small wars”) with the rewards that were offered to soldiers as a result of the Kościuszko Uprising (veterans were promised plots of arable land). The project is an interesting example of the development of Polish military thought.

Keywords: campaign of 1814, Polish military thought, irregular warfare, „small wars”, prisoners of war

ZUSAMMENFASSUNG

Marcin Baranowski, „Bereit zur Rache...” – ein Projekt zur Bildung eines polnischen „Freikorps” während des Frankreichfeldzugs von 1814

Während des Feldzugs von 1814 wurde die französische Armee von 6500 polnischen Soldaten unterstützt. Aufgrund ihrer Entfernung zu den Gebieten des Herzogtums Warschau wurden die polnischen Truppen durch Gefangene polnischer Abstammung ergänzt, die zuvor in den Armeen der antifranzösischen Koalition gedient hatten. Ende Februar/Anfang März legte Bataillonschef Stanisław Żarski Marschall Loiuse-Alexandre Berthier ein Projekt zur Bildung eines „Freikorps” (*le corps franc*) aus polnischen Kriegsgefangenen vor, das irreguläre Operationen

gegen die Truppen der Koalition durchführen sollte. In diesem Projekt wurden französische Lösungen (Führen eines „kleinen Krieges“) mit den Erfahrungen aus dem Kościuszko-Aufstand (Belohnung der Veteranen mit Ackerland) kombiniert. Das Projekt ist ein interessantes Beispiel für die Entwicklung des polnischen Militärwesens.

Schlüsselwörter: Feldzug von 1814, polnisches Militärdenkmal, irreguläre Aktionen, „kleiner Krieg“, Kriegsgefangene